

razvijaju od totemizma bratstva do etičkih principa patrijarhalnog društva. Taj put krčila su beskraja ponavljanja obreda, putem repetitiae-compulsiae, slažući se u reči, ritmove i pesme, uz ubeđenje da je to način sve energičnijeg delovanja na stvarnost radi ostvarenja naših želja. Ljudi tog stadijuma razvoja bili su ubeđeni da obredna ponašanja realno donose kišu, obilan rod, zdravlje. Tome je izlazilo u susret i ubeđenje svih ostalih u zajednici.

Taj filter mehanizma odbrane činio je da je sekundarni proces mišljenja čoveka menjao svoj oblik, pa se u svesti ljudi pojavljivala skepsa prema mnogim stvarima koje su ranije shvatanje kao realnost. Ono što je ostajalo kao trajna vrednost iz komunikacija sa nesvesnim za vreme transa bile su želje koje su prevazilazile svakodnevnog mogućnosti, telesne potrebe i društvene zabranjene nagonske impulse, kao i slike želja i njihovih zadovoljenja. Tako se nesvesno pretvorilo u beskrajn bunt protiv onog što nam pruža realnost. Adaptacija na date uslove bila je u organskoj evoluciji automatska i nesvesne prirode, u zavisnosti od ranog utiskivanja (imprinting), kako je to nazvao K. Lorenz. Psihička evolucija postaje sve više svesna i voljna.

Sekundarni svesni proces mišljenja tokom hiljada godina sve više se osamostaljuje, mada nikad potpuno. Nesvesni impulsi i fantazmi u večnom su sukobu sa svesnim i sa realnostima društva u kojem čovek živi. Uravnotežena borba između te dve instance daje uravnoteženi život, što je vrlo retko kod umetnika i naučnika, a naročito velikih pronalazača, kod kojih se iz nesvesnog nameće ono »što biti ne može«, kako to kaže narodna pesma. Izraženo psihoanalitičkim terminima, čovek nauči da sublimira i ono što drugima pre njega nije uspevalo, tako da otvori put umetnosti i nauci u područja koja su ranije bila zabranjena. Zato oni koji donose nešto revolucionarno novo bivaju gonjeni od onih koji nisu u stanju da se oslobode zabrane koje im je nametnuo njihov sistem zabrane. Neki jednostavno neće da vide, a drugi kreću u razne vrste ratova da bi onemogućili nove puteve sublimacije, pošto u njima vide propast njihovog reda i

onog što su smatrali lepim, dobrim i pametnim. Nasuprot njima, ljudi koje smo naučili da zovemo genijima pretvaraju ranije nemoguće u lepo, dobro i pametno, komunicirajući s nesvesnim stremljenjima, s kojima su u vezi preko inspiracije. Ona razbija otpore onog što nazivamo predrasudom. U ranije vreme, pre nego što se pojavilo Nad-ja u čoveku, pri prelazu na patrijarhat, ti što su revolucionirali tradicije bili su proroci u estatičnim stanjima, a kasnije, naročito prelaskom na pismenost, njih su zamenili umetnici i naučnici.

Sva iskustva iz svakodnevnog života talože se tokom hiljada godina u pamćenju žreca, koji ih prenose iz generacije u generaciju kao dogmatske i nepromenljive celine, koje učenici godinama uče napamet, dugo vremena ostaju sveti. Unose i neprijatne promene koje su nužne da bi vernici jednog drugog vremena mogli da razumeju misao i poruku iz svega onoga čega neće biti u njihovom iskustvu i ubeđenosti. Tako je sve to išlo do trenutka nastanka pismenosti. Ona je izazvala otpore nosilaca usmene kulture. Otkrovenja koja su se u transu doživljavala kao da su izravno primana od božanstva, sa pismenošću se pretvaraju u magijsko pismo. Ono iz početka isto tako vezuje objekte i njihove supstitute, bogove i demone, kao što je doživljeno do to čini i prva artikulirana reč »U početku beše reč«...

Dugo se verovalo da slova sadrže magijsku moć, kao što je to bio slučaj sa prvim artikulacijama reči, uz uverenje da one vezuju za naša htenja objekte i stvari koje su ih zamenjivale. Reči, kasnije i slova, postali su tajna kojom su žreci približavali oblake, gromove, zvezde, životinje, biljke. Slova su tu osobinu sačuvala do naših amajlija i nakita, na kojima su prethodno bile naslikane slike koje će nas svemoćno čuvati od uroka, bolesti, nerodice. Artikulacije su postajale sve komplikovanije i počele su da se služe ponavljanjima, alternacijama, ritmovima, stihovima.

Tako je nastajala riznica kulture, na molitvama i čarobnim formulama, epopejama i obredima. Po-

lako je počela da prevodi sebe u nov čarobni sistem, u pismo. Bile su potrebne stotine godina dok se usmena predanja pojedinih kultura nisu prenela u pisana dokumenta. I pored toga, usmena kultura traje dalje, pa čuva i svoj rimični i strukturirani vid, u kojem su se patili znanje, iskustvo, uspomene i predanja.

Stanje transa izgubilo je kod mnogih naroda svoje psihološke karakteristike, a čovek je postao sposoban da dođe u kontakt sa svojim nesvesnim stremljenjima i putem inspiracije. Pojedinci iz tog nepresušnog izvora crpu još uvek i kroz sistem odbrana prerađuju to u tehnički moguće i društveno prihvatljivo. I pored toga, taj mehanizam sačuvalao je nešto od osobina transa. On izaziva iznenađenje, kao što je to ranije činilo bogovavljanje, pojavljuje se bura uzbuđenja sa strahom, srećom i lutanjem srca, a čovek sve to doživljava kao da dolazi van njega, ta gotova formula, nacrt, slika, stih, motiv, i sl.

Iz obreda u transu najpre su se izdvojila izvesna zanimanja u kojima će se orgijazam pretvoriti u tehnologiju. Divlje životinje nisu više morale da prolaze kroz totem-obrade da bi se mogle jesti, nego su se rađale u čoporima pripitomljene vrste, iz kojih je određenog dana moralo da se žrtvuje jedan primerak božanstvu. Kod nas se to sačuvalo u obliku durdevdanskog jagnjeta i drugih sezonskih obrada i blagoslova. Tako su nastala zanimanja i potreba da ono što se čini bude što savršenije i izaziva ponos majstora koji je, kao potomak žreca, još u istorijsko vreme prenosio svoje umeće i tajne. Religiozni transevi su se najduže očuvali. Njihov cilj je ostao neopipljiv. On se doživljava samo u veri, vezan za bogovavljanje, i predstavlja doživljaj međusobnog odnosa s božanstvom. Umetnost je postajala takmičenje žreca ili bolje reći, kasnijih majstora, od kojih klasični Grci još nisu razlikovali umetnike. Demijurg je nadzemaljsko biće koje stvara u čoveku, njegovim rukama, i način kako je nastalo pomeranje smisla reči, da bi označio onog koga zovemo majstor, isti je kao i kod naše reči genije, pošto mi više ne verujemo da se neko božanstvo samo njim služi.

skaska i magija

aleksandar prokopijev

Magijski ritual je uvek efikasan i konkretan. U tom smislu o magiji se može govoriti kao o praksi, tehnici kojom se neposredno utiče, ostvaruje određena želja. Magijsko dejstvo se koristi prilikom precizne intervencije u prenošenju, prekidu ili prizivanju (umnožavanju) magijske sile. Zbog toga magija poštuje nekoliko osnovnih zakona koji omogućuju njenu efikasnost. To su:

1. ZAKON SUSEDSTVA – povezanosti (metonimijski princip) – dve stvari u kontaktu sposobne su da se preliju jedna u drugu kada je kontakt prekinut; odnosno, dve stvari koje su nekada bile povezane ostaju u trajnoj vezi, bez obzira na to što više nisu zajedno. Iz odredbe da podela ne prekida kontinuitet proizilazi magijski (metonimijski) princip po kojem je deo simbolički supstitut celine. Deo čuva celinu, ma koliko da je prostorno i vremenski udaljen od nje. Vlast (posedovanje) nad delom omogućuje vlast (posedovanje) nad celinom. Magija koja se, na osnovu ovog zakona koristi, naziva se kontaktna magija (magija dodira).

2. ZAKON SLIČNOSTI (metaforički princip) – slično se predstavlja sličnim, prouzrokuje slično, saglasno je sa sličnim. Korišćenjem imitativne (memističke) magije, preko određenih ritualnih dejstava izaziva se željeni cilj. Na primer, proliva se voda na zemlju s ciljem da se izazove kiša iz oblaka, ili se oblaci privlače puštanjem (dimom) cigarete. Smrt neprijatelja izaziva se kada se lutka, igračk itd. koji je njegov predstavnik, probode strelom. Važno je kod

funkcionisanja homeopatske magije (magije sličnosti) da se odabere supstitut koji će funkcionisati kao original. Međutim, u magijskoj praksi najčešće se biraju simbolički objekti koji predstavljaju »cilj« i olakšavaju prenosno dejstvo. Tako, kao supstitut krvi može da posluži crvena glina, lavlja griva predstavlja njegovu snagu, a čvor je simbolična predstava ljubavi. Za razliku od zakona povezanosti, ovde princip metafore zamenjuje princip metonimije.

Pored ovih dvaju osnovnih zakona magijskog dejstva, neki autori ' izdvajaju još jedan zakon, princip prenošenja sile, verovanje u dejstvanje date sile – »mane«. Međutim, opšteprihvaćeno je da ovaj princip ulazi u polje prethodnih dvaju, upravo zato što u njima učešće »mane« igra veoma važnu, ako ne i glavnu ulogu.

Šta je »mana«? To je oznaka za jednu izuzetno moćnu i isto toliko sveobuhvatnu i po dejstvu široku silu, koja je u kosmosu primitivnog čoveka jedinstven i nezamenljiv pokretač životinja, prirodnih pojava, kao i za svakodnevnu prisutnost u komunikaciji sa živima, mrtvima i prirodom. Odlike »mane« svojstvene su ljudima kao i predmetima živima kao i mrtvima. »Mana« predstavlja onu silu koja od objekta pravi kult ili koja u magijskoj praksi uspostavlja »višu« realnost magijskog čina. Otuda proizilazi izuzetna uloga koju »primitivni čovek« pridaje snovima, kao i onim pojavama oko sebe koje, po njegovom ubeđenju, nose (pred) znak »mane«.

»Primitivnom« čoveku nije bitno niti važno logičko razmišljanje na principu realnog kauzaliteta: mistične veze unapred mu kazuju odgovor na pitanje koje mu postavlja realnost. Za njega su nevidljiva dejstva mnogo realnija nego što ono vidi, odnosno uzroci događanja znaju se unapred – kao mistični, ali objašnjavaju vezu između »mane« i događaja. Prema tome, i ovde postoji i priznaje se princip kauzaliteta, ako je on u sklopu jednog čvrstog sistema zaključivanja, gde je svaki fenomen manifestacija tajanstvenih, nevidljivih, mističnih ali evidentnih uzroka. Sveobuhvatnost »mane« pokazuje se i tako što ona označava kvalitet (kao pridev), jedinstvenost određenog mesta, lica, predmeta (kao imenica) ili radnje (kao glagol). Nijedan život »primitivne« zajednice nije zatvoren za »manu«. Ona dejstvuje u najrazličitijim oblicima, u zavisnosti od uslova objekata i lica u kojima i od kojih se aktualizira. Verovanje u »manu« najuže je povezano sa animizmom, prema kojem se sve promene u životu dešavaju preko duhovnih, spiritualnih podstrekača, koji se useljavaju u biće birajući najrazličitije forme. Međutim, postoje mišljenja (Dirken, npr.) da verovanje u »manu« stoji u osnovi kasnijih razvijenijih religija, u kojima se »mana« individualizuje u idealizirana božanstva. Ovo se često manifestuje preko praktičnih magijsko-obrednih dejstava, koja se zadržavaju u kasnijim religijama. U svakom slučaju, verovanje u svemoćno postojanje i delovanje nevidljivih sila osnova je ubeđenosti »primitivnog« čoveka u efikasnost magije.

U kolikoj meri skaska zadržava tragove animističkog verovanja i, dalje, kako i koliko magijsko-obredne zakonitosti deluju u njenom dešavanju? Na jednom mestu u »Morfologiji skaske«, prop veli da »sa istorijske tačke gledišta... skaska u svojim morfološkim osnovama predstavlja mit«, iako naglašava neophodnost istorijskog proučavanja, sa ciljem da se dođe do konkretnih rezultata. Ipak, mogu se istaći neke sličnosti. I mit i skaska događaju se u nekom prošlom vremenu, koje nije strogo određeno. I mit i skaska su obrasci, odnosno nose trajne, univerzalne poruke kojih se treba pridržavati. Mitski tvorak, smešten u Velikom Vremenu na početku, predstavlja obrazac na kojem se koncentriše socijalno-religijska moć kolektiva. U seoskim zajednicama, u kojima se skaska prenosi (i obogaćivala) s kolena na koleno, svest o kontinuitetu i očuvanju određenih moralnih normi posticala se i porukama koje skaska nesumnjivo nosi u sebi. Autor mita, kao i autor skaske, ostaje anoniman, nepoznat, iako je razumljivo da je on nekada postojao. Pravi tvorac postaje kolektiv, onaj koji prenosi poruku. Zbog toga što su poruka i saznanje koje nose kolektivi, mit i skaska su nadindividualni, zajednički. Sličnosti između mita i skaske mogu se naći čak i na planu sudbine glavnog junaka (heroja), koji je u oba slučaja u početku odbačen, potcenjen, stavljen pred iskušenja, ali koji na kraju završava uvek trijumfalno, kao pobednik.

Ipak, nema sumnje da između mita i skaske postoje velike razlike. Mit, pripovedajući o početku postojanja vremena i života, u stvari je vanistorijski, svevremenski. Ponavljajući mit, »primitivni« čovek traži vraćanje svetu neotuđive realnosti. Fransoa Laplaten kaže: »Mitsko vreme je vreme antologijskih zasnovano na modelu – obrascu »odnosa bogova« koji, preko poplave energije, stvaraju svet, vreme, gotovo parmenidijsko, koje se ne menja niti se iscrpljuje, troši, i koje se periodično reintegriše u privilegovanim momentima – ritualima ili praznicima«. Istorijski legendarnih ličnosti, prenošene mitom, u stvari objedinjuju celokupno iskustvo čovečanstva, zato »primitivni« čovek nužno reprodukuje događaje koji ga povezuju sa vremenom, »zlatnog veka«.

U skaski, pak, u kojoj se govori o nekom prošlom vremenu, a ne o Velikom Početku (kao u mitu), istorijsko lociranje je takođe nepoznato – niko ne zna kada se tačno i gde odigrao događaj koji se preporučava. Kao što kaže Lihačov: »Apstraktnost vremena u skaski usko je povezana sa njegovom zatvorenošću. Vreme u skaski ne prelazi preko kasnih granica.«⁷ Ovakav odnos prema vremenu u skaski usko je povezan sa odnosom prema prostoru, u kojem je »otpor sredine« (Lihačov) minimalan, upravo zato što je dejstvo jednosmerno, usmereno stalno unapred. Prostor u skaski, kako primećuje Lihačov,⁸ ogroman je ali ta neizmerna prostranstva služe samo da bi skaska dobila »svojevrsnost patos«. Sudari u skaski prouzrokovani su »duhovnim« silama: »vodi se borba između dovitljivosti, različitih namera, između čarobnih sila magije«. Otuda je i otpor sredine, ako se već pojavi, prouzrokovao upravo magijskim dejstvima (glavnog junaka, protivnika). Može se zaključiti da su u skaski vreme i prostor zamišljeni u sklopu njene jedinstvene strukture, odnosno naglašeno su funkcionalni. S druge strane, očigledno je da je uloga magije u skaski neosporna, i u odnosu na vreme i u odnosu na prostor. U svojoj izvanrednoj studiji »Umetnički prostor u skaski«, Lihačov smatra da dva suštinska svojstva u odnosu na prostor skaske – odsustvo otpora sredine i magijski postupci kojima se omogućuje preovlađavanje prostora – nisu istovremeno porekla. Po njemu, »... samo odsustvo otpora tražilo je svoje »opravdanje« i objašnjenje u magiji. Magija se u skaski probila jače nego u bilo kojem drugom folklornom žanru – da bi se dalo »realno« objašnjenje zašto junak takvom brzinom prelazi s jednog mesta na drugo«. Znači, prema Lihačovu, magija ima ulogu tumača, koja je pridodata kasnije, da bi se objasnila sva ona »čuda« koja se u skaski većioto događaju.

Magija, kao praksa, nedeljivo je prisutna u semantičkom i strukturalnom svetu »primitivnog« čoveka. Dualitet »primitivne« misli – zašto u nešto gleda nešto drugačije od onog što pokazuje, proizlazi iz klasične simbolike. Dok kod »modernog« čoveka simboli korespondiraju sa nekim hipotetičnim komunikacijama, kod pripadnika primitivnog društva oni su neposredno uključeni u samu real-

nost, u njegovu stalnu komunikaciju sa kosmosom. Dok dešifrovanje simbola kod savremenog čoveka podrazumeva skidanje maske, otkrivanje nečeg potisnutog, u primitivnom društvu simbol se shvata i prihvata kao svakodnevno prisutan, sa svojim praktičnim dejstvom i odgovorom. »Divlja misao« (Levi Stros) je mišljenje preko simbola, preko asocijativnih nizova, inspirisana neiscrpnom polifoničnom gustinom mita. Ona nije usmerena na to da izmeni svet, već na to da ga razume. Govoreći o simboličnom shvatanju sveta »primitivnog« čoveka, Fransoa Laplaten kaže: »On primitivni čovek, zapisuje svoju egzistenciju u jednu kosmičku simboliku, dajući joj pri tom ontološku čvrstinu takvom običnošću i bogatstvom koji su sposobni da zbune bilo koga od naših dobronamernih savremenika. Hraneći se, ili vodeći ljubav, on je potpuno svestan da ispunjava ritualni čin... on nastoji da se uključi u kulturni univerzum simboličnog, odnosno da ga pretvori u ljudske ceremonije...«

Otuda je jasno da su za »primitivnog« čoveka magijski kvalitete nečega pravi, opšteprihvatljivi i upotrebljivi za ceo kolektiv. Prema magijskim svojstvima odnosi se kao prema priznatim sistemima vrednosti koji su socijalno efikasni i važeći. Upoređujući ovaj odnos prema magičnom sa sličnim fenomenima u jeziku, Marsel Mos ističe da kao što reči imaju samo daleke veze sa nečim što označavaju, tako između magijskog znaka i onoga što označava postoje odnosi u principu izmišljenih kvaliteta, ali kvaliteta izmišljenih od strane društva.

Ono što je za »primitivnog« čoveka realnost, to je pre svega njegova komunikacija sa duhovima, sa nevidljivim moćima koje ga »odasvud okružuju i koji su za njega istinitije od nečega što vidi. Za »primitivnog« čoveka, koegzistencija sa prirodom, mrtvima, sa precima – jeste trajna. Isto važi i za san, halucinaciju, ekstazu u ritualima, za trans, čija neprikosnovenost moć dolazi otuda što se prihvataju kao formule komuniciranja sa »istinskom« realnošću.

U takvoj strukturi kosmosa, magija zauzima posebno mesto. Ona je neophodna kao praksa (tehnika) jer može da ih poseduje i da interveniše preko simboličkih sila, odnosno preko »putovanja« i »susreta«, sa svetim, da saznaje moć. F. Laplaten je s pravom suprotstavlja tabuu, nazivajući je »prometejskom«. Dok je kod tabua kontakt sa svetom opasan, često smrtonosan, u magiji se natprirodne sile pozivaju na saradnju, u kojoj je delovanje po želji »smrtnih«. Ali, tabu i magija, kao tehnike, deo su jednog sveta u koje je magičnost svakodnevno prisutna. Ona ne samo da je stalna u ritualima, u kulturnim manifestacijama, već je neophodan deo života »primitivnog« kolektiva. Ona je i nešto više – sam život. Za »primitivnog« čoveka magija nije samo skup pravila, tehnika, ona je njegova »stvarna« veza sa prirodom, životom, smrću, sa porodicom, ljubavlju, koje on prevashodno prihvata ritualno. Moglo bi se reći da čudo u skaski proizlazi upravo iz te prvobitne magičnosti, iz obredno-magijske logike mitskog promišljanja. Iako su skaske u obliku u kojem su zapisane prilično udaljene od svoje praosnove, fantastika u njima nedeljivo je vezana ne samo u obredno-magijskim pojavama, postupcima i pravilima, već jednim prihvatanjem sveta koje između »tu« i »tamo« ne pravi nepremostivu razliku, već ih prima kao stalno aktuelno jedinstvo.

Upravo zbog te snažne sačuvanosti magijsko-ritualnog odnosa prema svetu, skaska čuva one zakonitosti koje su vladajuće za magiju – zakon sušedstva i zakon sličnosti. Metonimijski princip, po kojem deo predstavlja celinu, potpuno je prihvaćen u skaski. Zub, dlaka, pero, pljuvačka, predstavljaju celokupnu »ličnost« vlasnika. Njegovo odsustvo ne prekida vezu s njim, ako se poseduje deo njegovog tela. Tada ta veza ne gubi malo od svoje snage ili direktnosti. Ovo isto važi i za predmete i za živi svet. Suština nečega ostaje nepromenljiva u svakom delu koji je predstavljen. Ova formula ima i svoj viši stepen – svaki predmet nosi suštinski princip (metaforički) prostora kojem pripada.

Animistička ideja o kontinuiranosti, o produžavanju, o magijskom efektu, u skaski se najčešće ispoljava konkretno, fizički, preko dodira. Ova karakteristika ritualne magije podudara se sa nekim vidovima narodne magije – lekovitim (zdravstvenim), štetonosnim, ljubavnim, imućnim itd, u kojima je dejstvovanje prouzrokovano obredno – magijskim moćima dela (predmeta, odeće, biljaka, životinja).

Međutim, magijsko dejstvo može da se izazove i bez fizičkog dodira, jednostavno pominjanjem ili pomišljanjem na određeno ime, predmet, dejstvo. Radi se o vizuelnom predstavljanju, što se u magiji izražava preko simbola (princip delovanja daljine). Prenos ovih dejstava često ima funkciju čišćenja, oslobađanja od nekih teškoća.

Može se reći da skaska preuzima svojstva magijskog dejstva kao svoja. Direktni kontakt glavnog junaka ostvaruje se upravo preko dela tela pomoćnika. Čarobni predmeti su nosioci želja. Sila protivnika često je skrivena u predmetu. Put ka ostvarivanju željenog rezultata u skaski posledica je određenih postupaka koje glavni junak mora da ispuni, a koji u osnovi imaju obredno-magijski karakter. »Prisvajanje« magije od strane skaske spada u jedan širi, kontrolisani sistem, čija je osnova utisnuta u tamu vremena, a kroz koji se čuva veza između kulture kolektiva i individualne psihe. Kao kompleks određenih poruka, normi, skaska nije samo kolektivna već i socijalna forma očuvanja određenog iskustva. Ako se postupak magije vezuje za određeni (početni) stadijum u razvoju kolektiva, njena očuvanost u kasnijim stadijumima govori o snazi njene religioznosti, moralne i psihološke osnovanosti u životu tradicionalnog kolektiva. U folkloru tradicionalne strukture ostaju čvrsto ukorenjene.

U skaski »svet čuda« vezuje se za stvarni svet, ničim ne narušavajući njegovu unutrašnju skladnost i ne uništavajući njegovu čvrstinu. »Drugim rečima, svet skaske i stvarni svet uzajamno se prožimaju bez ikakvih teškoća i konflikata. Skaska se odigrava u svetu u kojem su čuda prirodna, a magije – pravilo. U njemu, natprirodni element nije strašan, čak nije ni čudan, jer predstavlja supstancu tog sveta, njegovu zakonitost, njegovu klimu.«⁹ U skaski, magija je opšteprihvatljiva, upotrebljiva i efikasna. Ono što se na prvi pogled čini kao prekrasna igra imaginacije, u stvari je upotreba jednog praktičnog dejstva, sa konkretno određenim postupcima i pravilima koja imaju snagu zakonitosti. Ako istorija kulture podrazumeva stalni prelaz iz jedne u drugu formu, iz jednog sistema u drugi, pri čemu egzistiraju postojanost i kontinuiranost starog u novo, prošlost u sadašnjost, onda skaska daje mogućnosti za svojevrsnu arheologiju kulture, vraćanje u vremena kada je svet stvarnosti istovremeno bio i svet u kojem se čudo nije izolovalo kao egzotična biljka, već je egzistiralo svakodnevno i funkcionalno

Npr. Vuko Pavičević. »Sociologija religija« BIGZ 1980 str. 40-41.

Upravo zato Levi Stros je definiše kao »oznaku koja teče«. Ona je u stanju da se poveže bilo sa kakvom raznačinom ako je ona »zaslužio«. »Tami« pojam, mana je logična i racionalna kao simbol kao i on, ona uspostavlja semantičku strukturu bica.

Nadrealisti, npr. Andre Breton u »L'Amour fon« veliča upravo one najtajanstvenije i najzbudljivije oblike »mane« koje se ogledaju u magično-religijskim kontaktima.

Privilegovano mesto sna, transa i sličnih stanja proizlazi iz toga što oni omogućavaju direktnu vezu pojedinca sa nevidljivom silom.

Religiozni rituali (krštenje, venčanje) kult moštiju svetaca i mnoge druga obredna dejstva – pokazuju da je magijska praksa sasvim dobro uklopljena u religiozne manifestacije. Razlika je u tipu komunikacije sa višom silom. »Primitivni« čovek ubeđen je u neposredno dejstvo svoje magije, u to da »... određeni načini dejstva imaju kao posledicu određene rezultate, ili tačnije rečeno, direktno donose te posledice« (Bertole prema V. Pavičeviću – Sociologija religija, str. 47) »Primitivni« čovek je ubeđen u efikasnost svoje magije, on je ubeđen da poseduje moć kojom dinamički deluje u praksi (stvarnosti).

V. J. Prop – »Morfologija bajke« (citat iz zbornika »Narodna bajka u modernoj književnosti«) str. 54.

U »Les 50 mots-cles de L'antropologie« str. 127-128.

Prema psihoanalitičkom tumačenju, postoje sličnosti između onirističke i mitske aktivnosti: san je individualna mitologija između mita i budan san celog kolektiva (društva). Prama Frojdu, san i mit poštuju iste zakone i izražavaju iste želje koje se iz dubine čovekove podsvesti kondenzuju preko slike. Mit kao i san, kao i magična misao, kao infantilna misao, snivaju se, kaže Frojd, na principu zadovoljstva. Oni samo predstavljaju različite načine da se odgovori na sudar sa stvarnošću, preko stvarane slike supstituta (=premeštanje libido-).

Što se uzima kao jedan od dokaza da je zapisivač intervenisao. Zapisivač često lokalizuje mesto i vreme događaja.

Cit. prema D. S. Lihačovu: »Zatvoreno vreme skaske« (u »Narodna bajka u modernoj književnosti« str. 59).

D. S. Lihačov: »Umetnički prorok skaske« (u »Nadodna bajka u modernoj književnosti« str. 62).

Ibid, str. 67.

U »Les 50 mots-cles de L'antropologie« str. 190-191.

Sudar tradicionalne sredine sa industrijskim društvom (sa novim socijalno-ekonomskim odnosima) prouzrokuje rešenje magičnih elemenata. Čak i u odnosu na vreme i prostor, pripovedačke skaske, koji se, zbog njene specifične strukture i specifičnosti prenosa, dugo opiraju svakoj imenici, čini se da konačno popušta pred neumoljivošću industrijskog vremena, čime se dovode do destrukcije sami folklorni oblici.

Cit. prema: Rože Kajpa. »Od bajke do naučne fantastike« (u »Narodna bajka u modernoj književnosti« str. 70).

Ibid, str. 71.